

СРЕЩИ И РАЗГОВОРИ СЪС СВЕТОСЛАВ МИНКОВ

Борис Делчев

I

Никога не съм почувствувал така остро значението и ретроспективната сила на една фраза, както в онзи момент, когато се помъчих да възстановя заличените дири на моята първа среща с твореца и приятеля Светослав Минков.

Както много други хора, за които книгата е насъщна потреба, открай време обичам да чета с молив в ръка — дотам, че това се е превърнало у мене в траен и неизкореним навик. Обичам да чета и да шаря по страниците; подчертавам онова, което ми изглежда съществено, ограждам в рамка характерните пасажии с отделни думи и къси изречения по белите полета оспорвам или подкрепям мисълта на автора. А когато книгата е чужда, тогава общуването ми с него се пренася върху страниците на някаква тетрадка или бележник, които изпълвам с имена, дати и извадки от прочетеното. По-късно, било защото го налага някаква практическа задача, било за да запълня някои загубени часове, аз се връщам отново към прочетеното някога и отново подемам прекъснатия мълчалив разговор. И в съзнанието ми започват да се роят изрази и думи, да се събужда споменът за промислено и съпреживяно — спомен, който много често е придобил своя собствена стойност, вън от намеренията на автора и от смисъла на прочетения текст.

Такава самостоятелна стойност беше добила за мене и тази полуфраза, която намирам записана в един оглозган бележник без дата и без начални листа, останал неизвестно от кои години: „... ако редовете, що се нижат под перото му, трябва да носят белега на изкуството, тогава нека неговото име бъде изсечено върху златната гробница на оня тъмен кипарисов остров, където почиват всички рицари от династията на Хофмана.“

Откъде беше дошла тази фраза без начало, кой беше нейният автор и кого възвеличаваше по такъв приказно романтичен начин — всичко това се губеше за мене в непрогледна тъмнина. И понеже дълги години самото име на Хофман не ми казваше нищо определено, аз не бях в състояние да направя дори едно що-годе приемливо предположение. Единствено сигурно беше само това, че тя се свързваше в съзнанието ми с картината „Тайнственият остров“ на Бюклин, която по време на моята младост беше станала известна чрез широко разпространената „руска галерия“. Но как се свързваше — дали поради сродната тайнствена атмосфера в тях или защото ги бях открил някога в едно и също време — това не ми беше ясно, а и не ме интересуваше. Както и да е, тази фраза излъчваше за мене някакво необяснимо очарование. Харесвали са ми в нея, види се, и мъжественият тон, и архитектурната стройност на цялото, и онази емоционална и смислова спойка между думите, на

която са способни само автори с вроден усет за словото. Но най-много от всичко ще ми е допаднал скритият в нея романтичен копнеж по непостижимото — по онова, което насочваше нашите мечти отатък хоризонта, в необятния свят на приказното. Поради всичко това тя беше поразила моето въображение и аз я четях и препрочитах всеки път, когато разгръщах старите бележници, без да се питам защо. И един ден, когато съзнанието ми беше заето със съвсем други неща, мъглата около нея неочаквано се вдигна.

Във връзка с моите литературни занимания наложи се по едно време да се върна още веднъж към някои от старите работи на Светослав Минков. Трябваше да намеря и препрочета не само първите му книги, а и всичко онова, пръснато тук и там, известно само на библиографите, което е останало далече от погледа на читателя. И за най-голяма моя изненада в един негов забравен текст аз попаднах на същия онзи пасаж, който бях записал някога. Ахнах от изненада и първата ми работа беше да повторя онова, което го предлагаше: „Преди всичко Густав Майринк е маг.“ Следваше едно съединително главно И, с което започваше следващото изречение, и цялото беше сглобено. Така за няколко прочетени секунди неизвестното стана известно: аз знаех кой е писал този текст и за кого се говореше в него. И тук именно стана нещо, което нито съм очаквал, нито съм могъл да допусна. Не знам по какви закони на човешкото мислене отведнъж моята ленива памет се раздвижи, разпука наслойките на времето и в съзнанието ми като по чудо възкръснаха до най-малки подробности обстоятелствата, при които бях се добрал до тези думи на Минков — първите, които изобщо бяха стигнали някога до мене.

Ето ме през жаркото лято на 1926 г. Завършил съм пети гимназиален клас, натикал съм в долапа омазните учебници и съм се отдал изцяло на онова, което душата ми иска. През деня чета книги и вестници, които обменям с един съсед, мой далечен роднина и доброволен литературен наставник, същевременно заучавам по нещо от учебника на Гаврийски по френски език (как внушавахмо ми действуваше предупредителният надпис върху корицата: „Метода Гаспей-Ото-Зауер“!), а вечер с приятели се отправях към вировете на Марица. Но дните бяха дълги и жежки и самата мисъл да се затворя в стаята ми действуваше угнетително. Затова си направих левоище на открито между бръшляна, чимширите и декоративния боб, които бяха зашумили като джунгла двора на бащината ми къща. И тук, на прохладата в това тарзановско свърталище, се отдавах до насита на любимите ми занимания. Четях, а в същност това не беше четене — това беше някакво духовно опиянение, някакво жадувано пътуване из далечни страни и далечни светове. Така, спомням си, за няколко седмици аз успях покрай другото да изгълтам от кора до кора недостъпните тогава издания на Гео Милев и за известно време съзнанието ми беше заето изцяло от неговия „Септември“ и от работите на Емил Верхарен — стихове и проза (новелата му „Странноприемницата Т и х а с м ъ р т“ просто ме разтърси и не зная защо никога след това до ден днешен не се върнах към нея повторно, за да я преценя от висотата на изминалите години). Четях тези книги с приятното напрежение, с което младият човек чете всичко забранено, и изпитвах някаква неизразима радост, че се издигам над всекидневното, което ме обкръжаваше.

И ето един следобед пътната врата на съседите припряно скръцна и се раздаде радостно изсвирване с уста. Това означаваше, че се беше случило нещо особено. Тутакси до стобора от другата страна застана моят покровител, който ме снабдяваше с изданията на Гео Милев, и с тържествуващ израз на лице ми подаде между цепките някаква новоизлязла книга. Поех я и погледът ми падна върху корицата. А на нея малко причудливо графическо изображение — силует на плешива човешка глава в червено върху друг силует, на някакъв

град, в черно (по-късно трябваше да разбера, че това е Прага), и три едро набрани думи: горе — „Густав Майринк“, по средата заглавието — „Голем“. Вътре — портрет на автора и някакви илюстрации, в които личеха човешки фигури, прилични по-скоро на привидения. С една реч, всичко в тази книга беше странно и непознато (ако не се смята колоритното име на Оскар Кокошка, автор на портрета, което бях забелязал вече в алманах „Везни“ под друг портрет — на Верхарен). Тъкмо това, изглежда, възбуди моето въображение и първата ми дума беше — щях ли да разполагам с нея.

Десетина дни по-късно, скрит в своето зашумено скривалище, аз вече прелиствах мистериозния „Голем“. Но не знам защо — дали защото не ме увлече или защото бях зает да лекувам първите си сърдечни рани с романите на Тургенев, не отидох по-далече от началните няколко страници. Така историята на Майстор Пернат беше изоставена за дълги години. В замаяна на това грижливо си записах някои по-характерни пасажии от послеслова към книгата. И понеже под него са стоели инициалите С. М., които в онзи момент не ми са казвали нищо, не само не съм се помъчил да ги разгадая — не съм им обърнал изобщо каквото и да било внимание.

И така, без да подозирам това, Светослав Минков е стигнал до мене твърде рано, и то не като белетрист, какъвто беше и какъвто остава, а като ценител на едно чуждо творческо дело, ще рече — като литературен критик, какъвто не е бил и не желал да бъде. Приближил се е, без да го знам и без да го познавам, и в продължение на години е фосфоресцирал около мене с една единствена фраза, дори не с цяла фраза, а с някаква отломка от фраза. Произнесъл е думи, които по-късно би заличил без най-малко колебание, изтъкнал е едно духовно родство, което премълчаваше и за което не искаше да си спомня. Ще рече, този автор на литературния парадокс е стигнал до мене по един съвсем парадоксален начин, напълно в духа на своите собствени герои. Дал е знак за една своеобразна художествена мисловност, която свързах с неговото име много по-късно, и години наред е останал невидим и неуловим за мене като сянката на митологическия Голем.

Наред с това анонимно познание и съвсем независимо от него дойде по-късно и задочното познание с писателя Светослав Минков — автор на книги, за които някога много се говореше и пишеше. Но и това познание, както всяко литературно общуване, е минало през своеобразната духовна филтрация на онова време — нещо, което можах да забележа и разбера много години по-късно.

За мене Минков стана име и се отдели от имената на другите писатели едвам с „Къщата при последния фенер“. Всичко друго, което е написал до тогава, остана задълго вън от моя кръгозор (чел съм го много по-късно, и то с погледа на професионален литератор). Обаче аз се приближих до него и го включих в кръга на моите автори едвам с книгата „Дамата с рентгеновите очи“, и то главно заради разказа „Това се случи в Лампадефория“. И мисля, че не е трудно да се разбере защо: заради неговата изобличителна сила — за това, че осмиваше ненавистния свят на миналото, в който бяхме осъдени да живеем. Но колкото и да съм го ценял (в една моя статия от онези години аз пиша, че такива творби „се четат с повишен интерес“) — колкото и да съм го ценял, казвам, дори този разказ не е удовлетворявал напълно тогавашните ми духовни интереси. Интелектуализмът на Минков, неговата съдържана ирония присърце. Във всеки случай сигурно е поне това, че като автор са го отдавали от моите малко предвзети изисквания към изкуството, повлияни от нормативизма и опростителството на тогавашната пролетарска литература — художествената творба да бъде пряк израз на социалната поръчка. Затова

нищо чудно, че в своята социологическа ревност аз се отзовах по-ласкаво за една друга негова книга, която колкото и добра в своя жанр не е между трайните му художествени произведения. Говоря за памфлета „Мадрид гори“, с който Минков пое защитата на републиканска Испания — онази Испания, която се бореше срещу пристъпите на франкистката диктатура и възплащаше в себе си мечтанията на прогресивното човечество. Очевидно същественото за мене е било не художественото явление, а това, че с тази книга той напускаше удобствата на иносказателността, за да се озове открито „отсам“ бариерата между двата свята.

Както се вижда, Минков ми е привлякъл вниманието по един малко неочакван начин: най-напред с една монументална приповдигната фраза, която отвежда в сферата на тайнственото, след това не толкова с книгите си, които го бяха утвърдили вече като писател (и които ценях, без да се възторгвам) колкото с един литературен монтаж, изграден от вестникарски съобщения, в който идеята се изявява по възможния най-пряк начин. Първия път той идваше с вест от мрачния немски романтизъм, през който беше минал по време на своя престой в Германия, втория път с една литература на документа, родена от политическото злободневие, която напомня за фотомонтажите на Джон Хартвилд — литература по същина тъкмо антиромантическа. Колкото и различен обаче, и в единия, и в другия случай той се беше представил такъв, какъвто го знаем и какъвто остана докрай независимо от настъпилата промяна във вкуса и литературните предпочитания: един пътешественик в областта на невероятното, който в усилията си да намери свой път към истината беше минал от тайнствения свят на „магичното внушение“, където на младини го бяха задържали Едгар По, Хофман и Майринк, в света на онази пречистена интелектуална душевност, чужда на всякакви илюзии, която се издига над повседневието и се насочва срещу злото със своето единствено оръжие — с ироничната усмивка.¹

*

Ако ми е било лесно да се озова още като юноша в духовния периметър на Светослав Минков, не така лесно беше да се приближа до човека и да го опозная отблизо. Практически това стана едвам след Девети септември, когато случаят ни събра в една и съща партийна организация. Обаче аз добре помня, че ние се срещнахме като хора, които вече се познават. Явно е, че се бяхме виждали някъде по-рано, навярно в края на трийсетте години, но къде и кога точно — не бих могъл да кажа. Във всеки случай не ще е било в официалното тържище на признатите писатели, където от време на време дръзвах да „гастролирам“ и аз — не ще е било в кафе-сладкарница „Цар Освободител“. Там, доколкото ми е известно, Минков не обичаше да ходи. И мисля — неслучайно.

Минал някога през литературната бохема, Минков спокойно можеше да повтори думите на един от своите герои: „Понякога наистина си посрѣбвам, върно е, че и на покер обичам да играя. . .“ Тези и някои други човешки сла-

¹ За влиянието, което е изпитал от тези автори, говори и фактът, че Минков не само ги чете, но заедно с това и превежда на български някои техни творби.

Първата му печатна книга е сборникът с разкази „Лигейя и други фантазии“ от Едгар По (1921), излязла от печат, когато младият преводач е едвам на 19 години. Сборникът се открива с биографическа бележка за Едгар По от К. Балмонт. Към него намираме и следното указание: „Преведе от руски и сравни с френския превод на Armand Masson Светослав Минков“.

Следват по-нататък три негови превода на Густав Майринк:

„Голем“, роман (1926), „Кардиналт Напелус“, разкази (1927) и „Белият доминиканец“ (Из дневника на едно невидимо същество), роман (1931).

бости той ги имаше и по настояване на лекарите трябваше да се прости с някои от тях едвам в последните години на живота си, когато състоянието на неговото здраве налагаше по-голяма предпазливост. Без да бъде праведник обаче, той изпитваше истински ужас от шумните прояви и пианските компании и същевременно, макар добре да си знаеше цената (а може би тъкмо затова!), не обичаше да прави впечатление със своето присъствие и не посещаваше литературните сборища. Роднина на Ст. Л. Костов и почитател на Димитър Подвързачов и Г. П. Стаматов, които ценеше и като литератори, и като хора, той беше превърнал в златно правило тяхното дискретно общуване с Бакхуса и беше един от великите дегустатори — умееше като малцина други да поддържа маса, и то непременно с близки приятели в тихо заведение. Така че не са му били особено по вкуса нито съетната показност, нито безалкохолното целомъдрие на „Цар Освободител“. Затова аз ще съм го доближил не там, а в някое от тогавашните заведения „за мераклии“ — „Спас“, „Кучото куче“ или „Дивите петли“, ако не при случайна среща между общи познати. Тъй или инак нашият предварителен контакт беше улеснил сближаването ни и беше създал някакви условия за доверие. Само така си обяснявам, че съм могъл за непродължително време да мина на „ти“ с един човек като него, който поради вродена сдържаност и без никакво чувство за големство държеше хората на разстояние.

От тези първи години след Девети септември съм запомнил няколко лични контакта със Светослав Минков. И по всяка вероятност неслучайно почти всички са свързани с професионална редакционна работа — с публикуване на статии и други текстове. Това ме е улеснило, види се, и да ги задържа по-дълго в паметта си.

Като редактор на вестник „Литературен фронт“ аз бях натоварен по едно време да се грижа покрай другото и за рубриката „Бъдещи книги“. То се знае, трябваше да се търсят преди всичко „представителни имена“ и неслучайно един от първите, към които се обърнах, беше Светослав Минков. Мисля, че му телефонирах, уговорихме нещо, обаче многото „но“ и „ще видим“, които съпътстваха обикновено всички негови ангажменти, не ми вдъхваха особена сигурност. Затова реших да го потърся, да му напомня за дадената дума и да поискам изрично потвърждение, че ще получа обещаната статия. Така и стана. След някакво събрание в тогавашния клуб на културните дейци (сега ресторант „Москва“) аз го задържах и го помолих за кратък разговор. И ние се оттеглихме в една от страничните ложии на горния етаж, където в този момент беше безлюдно и нямаше кой да ни смущава.

Макар да са минали много години и много неща да са заличени в паметта ми, твърде ясно си спомням тези петнайсет или двацет минути, прекарани някога със Светослав Минков. Помня не само деловия разговор, който се съдържа частично в публикувания по-късно текст — помня много добре онова, което е по-важно и остава за цял живот: първите си свежи и непосредствени впечатления от неговата личност.

Не беше необходимо да си общувал дълго със Светослав Минков, за да разбереш, че това беше изискан, сдържан и солиден човек, с овладян и хармоничен рефлекс. Както всички дискретни хора с достойнство, той беше съсредоточен в себе си и скъпернически мереше думите си¹ — говореше

¹ Във връзка с тази страна на характера му заслужава отбелязване статията „Студентските години със Светослав Минков“ от Мария Томова (в. Народна култура, год. XI, бр. 46 — 18. XI. 1967).

Авторката на тази статия отбелязва някои важни моменти от студентския живот на Светослав Минков в Мюнхен, като се спира заедно с това и върху редица отличителни страни на неговия характер. Покрай другото обаче тя твърди, че в компанията на своите приятели

бавно, без фуги и модулации, сякаш се плашеше да си чуе гласа. Всичко в него беше осъзнато, грижливо измерено и уравновесено, очистено от битовизъм и чуждо на всякаква приповдигнатост. Деликатен и отзивчив по характер, Светослав Минков така внимателно беше дозирал съчувствието си към хората, че външно то беше загубило всякаква дирия от сантиментална топлина. И когато поради проявена несправедливост или неоснователна нападка — все едно към него или към другите — беше въвлечен в някаква емоционална вихрушка, верен на себе си, той даваше израз на душевните си вълнения единствено с къси афористични фрази, в които самата острота беше обуздана, префинена и естетически извисена, така че поразяваше без грубост и без гръмогласие.

Естествено тази душевна нагласа на човека, която в онзи момент поради ограничените ми наблюдения долавях повече инстинктивно, беше сложила отпечатък не само върху отношенията му с хората, а и върху самата му външност. И тук всичко беше осмислено, всичко говореше за изисканост, мярка и вкус. Още в онези години на лишения и революционен унес, когато за повечето от нас дрехата имаше само утилитарно значение, Светослав Минков проявяваше подчертана грижа за своята външност и правеше впечатление с елегантността си на светски човек. Отначало аз не го познавах добре и отдавах тази слабост на усвоени навици от неговото дипломатическо минало. По-късно обаче трябваше да се убедя, че Минков имаше вродена склонност към красивата вещ, склонност, на която често робуваше — че обичаше изящната линия и се държеше във всичко като нашенски денди. Както никой друг от моите познати, той отделяше на комфорта и представителността много време и много грижи, а когато можеше — и доста средства. За него беше от първостепенна важност какъв плат ще си купи, каква кройка ще си избере и как да съчетае дрехата с другите акцесоари: връзка, шапка, обувки. Вътрешният джеб на самото му, както се практикуваше някога с рекламна цел, непременно трябваше да носи извезана лента с името на виден столичен кроач. А когато се премина към национализация и за известно време модните къщи загубиха предишното си значение, той търсеше частници и ги отрупваше с множество особени изисквания. Едно от тях беше и това: кръяването да стане така, че от страничния десен джеб на панталона непременно да се показва откътре фабричният надпис на плата (обикновено английски). С една реч, всичко в неговата външност, както и в поведението му, беше подчинено на едно хладно естетическо изискване: да бъде красиво, съдържано и по възможност модно, но модно без крясък. Изобщо, при запазени пропорции, за Минков важеше онова, което Стефан Цвайг казваше някога за Рилке: „Всичко вулгарно беше за него непоносимо.“

Такъв беше човекът, с когото разговарях очи в очи през онзи далечен есенен ден на 1945 г. И всеки може да си представи какво е било моето положение.

Ако се познавам добре, мисля, че в отношенията си с българските интелектуалци, дори когато са минавали за знаменитости, никога не съм страдал от някакво особено чувство на малocenност. Още по-малко можеше да се случи това при досег с един съмишленик, с когото вече се познавахме и в на-

(Иван Пенков, Дечко Узунов и пр.) Минков вземал участие в тяхното „маратонско надпикаване“. Като се знае, че характерът на човека не е нещо, което може да се измени с магическа пръчка, убеден съм, че при тези словесни състезания в знаменитото кафе „Симплицисимус“ той е бил по-скоро наблюдател, отколкото деен участник.

Мисля, че за читателя не ще бъде безинтересно да прочете следния пасаж от същата статия: „Наричаха го „Гарвана“ през студентските години. Сигурно не само за гарвановочерните коси на студента Минков, за това, че обичаше да рецитира „Гарвънт“ от Едгар По, но и за оная остра наблюдателност, неуловима в тъмните, умни и малко тъжни очи, с която Минков безпогрешно откриваше под благовидния вид на приятеля — скъперника, егоиста и лицемера.“

шите събрания неведнъж бяхме сядали един до друг. И все пак срещата с Минков не беше среща с равен и още по-малко с близък човек. Въпреки познанството ни неговата сдържана любезност издигаше между нас някаква невидима преграда и ме държеше на почетно разстояние, така че бях респектиран и трябваше внимателно да претеглям думите си, макар всичко да беше ясно още в първия момент.

Обаче при тази среща аз изпитах едно по-особено преживяване, което е оставило много по-трайни дири в съзнанието ми.

Както става често при общуване с други хора, като разговарях с Минков, аз наблюдавах не само него — без да ща, наблюдавах и себе си. А знае се, че наблюдението е преди всичко съпоставка. Така че при тази среща аз неволно се съизмерих както по държане, така и по външност и по едно време просто физически усетих, че в сравнение с него бях някак особено недосялан. И това чувство, което се подклаждаше при всяка следваща среща, се оказа много трайно. То не изчезна напълно и тогава, когато станяхме приятели и времето скъси разстоянието между нас, така че по отношение на Минков нямах вече задръжки и можех да му доверя без стеснение всичко, което мислех. При общуване с него дори и тогава все ми се струваше, че говоря повече, отколкото е необходимо, че си позволявам по-голямо приближаване от позволеното, че се поддавам на пориви и емоционални изблици, които накърняват вроденото му чувство на уравновесен и мъдър човек.

Дали Минков е забелязал моите тогавашни вълнения, естествено не мога да кажа. Но много добре помня, че той не изпадна в особен възторг от нашата покана и продължи да се уговаря. Накрая с едва забележима усмивка заяви, че е покорен поданик на литературата и ще изпълни нашето нареждане, но отговорността за тази „изтръгната реклама“ падала изцяло върху нас. И след десетина дни изпрати искания текст, с който съобщаваше на читателите онова, което ние вече знаехме — че пишеше книга за Япония.

Прочетете сега този текст, загубен в пожълтелите страници на „Литературен фронт“, за да видите, че в него като в капка вода се оглежда целият Минков със своята плътна фраза и покровителствена ирония.

Като вариант на онова, което беше изрекъл пред мене, Минков се извинява в началото, че е принуден да отстъпи пред „настойчивия въпрос“ на своите „нетърпеливи приятели и познати“, които проявявали „упорит интерес“ към бъдещата му книга за Япония, и да заяви „най-сетне“ на „всеуслишание“, че върху такава книга наистина работел. И за да избави читателя от прибързани очаквания, не пропуска да го предупреди за своя „голям недостатък“ — че пишел много бавно и понякога не успявал да удържи на обещанията си. „Може би, когато книгата ми за Япония се яви на бял свят — добавя той иронично, — японската империя ще бъде република. Но тъй като в онази част на света самата същина на живота едва ли ще се промени със светкавична бързина, допускам, че непретенциозният читател все ще намери нещо интересно в страниците, които му предлагам.“ И по-нататък следва един пасаж, който аз смятам за образец на трезва и сдържана автокритика — може би най-точното и най-сбитото, което е казано някога за неговата книга. „В моята книга — пише той — не се възпяват нито цъфналите вишни, нито планината Фуджи, нито военните добродетели на японеца. В нея са отсечени едри късове от суровата японска действителност и може би само тук-там се чувствува лекият мирис на . . . екзотика.“

За щастие този път Минков удържа на обещанието си. Удържа го, без да чака установяването на японската република, но и без да измени на своите творчески темпове. Неговата книга (не обаче с това заглавие, което беше произнесъл пред мене и което, не знам защо, беше премълчал в статията си

„Япония в жакет“) — неговата книга се появи ни рано, ни късно: тъкмо цели седем години след нашия разговор. И се появи не в обема, в който можеше да се очаква. Първоначалният ръкопис от няколко стотин страници, за който Минков се обмълви случайно при един наш по-сетнешен разговор, беше сведен, както е при всички майстори на литературния екстракт, до един сбит текст, не по-голям от осем-девет авторски коли, очистен от анекдотизма и от кича на евтината екзотика, за което свидетелствува и окончателното заглавие на книгата — „Империя на глада“. Това бяха наистина едри късове от една сурова действителност, които идваха да напомнят, че освен традиционната съществува и друга, същинска Япония, която се труди, страда и живее с надеждата пред утрешния ден, без да се съобразява с предвзетите идилични представи на хората от „доброто старо време“.

*

Няколко месеца след нашата среща Светослав Минков напусна „Работническо дело“, където се занимаваше с коректорска работа, и влезе във вестник „Отечествен фронт“ като редактор по културните въпроси. И дотогавашните ни роли неочаквано се смениха: от този момент нататък вече той търсеше моето сътрудничество. Благодарение на това нашите срещи зачестиха и незабелязано познанството ни се превърна в близост, а по-късно и в приятелство.

Пощадени от забравата, в съзнанието ми са запазени няколко случая от онова време, които ми позволиха да видя Минков от друга страна — да преценя практически неговите понятия за литературна етика.

Един пролетен ден на 1946 г., като преглеждах сутрешния печат, в пазарджишкия вестник „Освобождение“ случайно попаднах на някаква статия под фейлтектонното заглавие „Опозиционна галерия“. Зачетох я „по диагонал“ и за най-велико мое изумление попаднах на следната многозначителна фраза: „В едно писмо до редакцията гражданинът Борис Делчев ни пише.“ Следваха две точки и един дълъг-предълъг цитат. Понеже не бях изпращал никакво писмо до някаква редакция, помислих в първия момент, че е станала някаква грешка — навярно съвпадение на имена. И естествено веднага изоставих диагоналната система, за да прочета от начало до край онова, което пишеше моят предполагаем омоним. Не, никакъв омоним — текстът наистина беше мой. Но грешката си беше грешка, макар и не такава, каквато бях предположил.

В началото на 1942 г., току-що завърнал се от продължително интерниране в село Бабек, в присъствието на наш близък човек аз влязох в предизвикан спор по тогавашните военни събития с един мой гимназиален учител, който минаваше за социалдемократ и дори за марксист, но не криеше омразата си към комунистите и в своето съкровено желание да ги види на колене открито разчиташе на хитлеристката победа. И понеже спорът „кой-кого“ се затегна и премина в открити нападки срещу Съветския съюз („тръпна от мисълта, че може да победи кървавият болшеvizъм“) — нападки, които не можех да търпя, аз изоставих всякаква предпазливост и се нахвърлих с всички сили срещу моя опонент не вече да изразя увереността си в съветската победа (нямаше земна сила да ме разколебае в нея!), а да попитам кой на кого служи. Така и завърших, обладан за миг от чувство за самосъхранение: „Сега, ако ме интернират, ще знам поне кой е станал причина.“ И обезпокоен от онова, което можеше да последва, още същия ден предупредих за случилото се моите приятели. За щастие не последва нищо лошо. Случаят обаче стана известен и понеже след Девети септември заради антикомунистически прояви срещу моя някогашен опонент беше започнало следствие, аз получих от народния обвинител офи-

циално нареждане да опиша всичко подробно около нашия спор. И вестникът предаваше като мое писмо до редакцията тъкмо писмените ми показания пред народния обвинител.

Почувствувах се убоден като с остър предмет. Макар авторът на статията да се беше отнесъл с пълна добросъвестност към моя текст, самата мисъл, че мога да взема участие в една вестникарска анкета от подобен вид, ми се видя обидна. Затова реших, че трябва да направя нещо. И още същия ден потърсих един мой приятел, а след това и друг — и двамата сътрудници на всекидневни издания, да ги помоля за едно опровержение в печата. Но работата не се оказа така лесна, както предполагах. По този повод между мене и тях се разви приблизително такъв диалог: „Вярно ли е писаното във вестника?“ Вярно е. „Има ли някакви промени в текста ти?“ — Няма. „Какво ще опровергаваш тогава?“ — Че не съм изпращал писмо до вестника, не съм вземал участие в неговата анкета. „Но какво значение има това? Важна е материалната истина.“ След това започнаха приятелските закачки: „Опозицията ли ще щадиш? Стига интелигентски скрупули!“

Така моето искане увисна във въздуха.

Напълно обезсърчен, на другия ден след обед се отправих към улица „11 август“, където се помещаваше редакцията на „Отечествен фронт“, да направя един последен опит предварително убеден, че познатият диалог щеше да се повтори още веднъж. Но представете си — не се повтори. Минков ме изслуша внимателно, овесил огромния си нос над бюрото, където го заварих да пише нещо, и като посегна към вестник „Освобождение“, който бях взел със себе си, заби масивните си многодиоптрови очила в него. След това стана, възправи се до прозореца с ръце в джебовете и разсеяно загледа навън в мълчалив разговор със себе си. Очевидно преценяваше някакви „за“ и „против“. Но какви — не можах да разбера. И с нескривана досада накрая отчетливо произнесе: „Неприятни истории!“ После с бавни крачки се отправи отново към бюрото и с вид на човек, който е взел решение, се обърна към мене: „Добре, напиши, каквото смяташ за необходимо. Ще видим.“

Това и чаках. Седнах зад съседното бюро и за две-три минути написах текста, който беше вече готов в съзнанието ми. И като дочаках Минков да хвърли поглед върху листа, си тръгнах.

На другия ден (17 април) в рубриката „Отечественофронтowska критика и самокритика“ под заглавие „Една неточност“ се появи следното „опровержение“ — моят текст, приспособен като текст на редакцията и претърпял леко стилистично подобрение:

„Нашият сътрудник Борис Делчев ни моли да съобщим следното: В статия под заглавие „Опозиционна галерия“ вестник „Освобождение“ (Пазарджик) в броя си от 6 април е използвал един цитат от писмени изказвания на нашия сътрудник, за да подкрепи някои факти за профашистката дейност на един местен опозиционер. Но авторът на статията, макар да е привел правилно интересуващия го документ, е допуснал една малка неточност. Цитатът, на който се позовава, се съдържа в показанията на Борис Делчев пред народния обвинител, а не в негово писмо до редакцията, както погрешно е предадено в статията. Такова писмо той не е изпращал.“

Няколко дни след това случайно срещнах Минков на улицата. И естествено първата ми дума беше за моето опровержение. Сдържан както винаги, Минков се усмихна многозначително и някак плахо попита дали бях доволен. Благодарих му, казах, че съм доволен и понеже се сетих за мълчаливата сцена в редакцията, не издържах на изкушението да произнеса една фраза, която беше нещо като полувъпрос-полуукор:

— Ама ти май се поколеба. . .

— Какво има да се колебае? — попита той флегматично. — Мислех само как ще се приеме от колегите в редакцията. Нали знаеш, не аз решавам... — И с предупредителната интонация на човек, който се предпазва открито да вземе страна, неохотно додаде: — На тебе ли да казвам? Това са изобщо неприятни работи. . .

Както можах да се убедя по-късно, еднакво като човек и творец Минков се разпъваше между едно неразрешимо вътрешно противоречие: от една страна — страх от света, от друга — копнеж по него. Обладан от особено чувство за квинтизъм, той се плашеше от онова, което го заобикаляше, изпитваше ужас от сблъсъка с реалните хора и реалните противоречия — от всичко, което го принижаваше до бита и всекидневието. Затова беше домосед, обичаше самотата и уединението: приятно му беше да си стои в къщи при спуснати завеси, далече от шума и злобата на деня. Същевременно обаче имаше ясно съзнание за обществената отговорност на творца и не можеше да живее в изолация, равнодушен към хората и събитията. Затова внимателно следеше всичко, което ставаше около него (вярно е повече като наблюдател, отколкото чрез живата практика), и с вродено чувство на сатирик населяваше своето въображение и своите книги с карикатурните преображения на реалността. Но човек не може да живее само със злото, дори когато го съзерцава от пречистващата извисеност на иронията — дори тогава изпитва потреба да се отдели за известно време от него, да почувствува, че то е преходно. И понеже вижда онова, което го заобикаля, единствено откъм уродливата му страна, копнежът по идеал и душевно равновесие го насочва към реалното или предполагаемото, което е негово отрицание. Такава потребност за отделяне от призрака на злото, с който съдбовно беше свързан, чувствуваше и Светослав Минков. Неслучайно той беше избрал за мотото на един от ранните си разкази известната мисъл на Тацит: „*Omne ignotum pro magnifico*“ (Великолепно е всичко, което не познаваш) и по малко странен начин съчетаваше в себе си домоседа и мечтателя по други страни и други брегове. Обуздал всички възможни страсти, както никой друг писател у нас, той изгаряше от голямата и непотушима страст да пътува. С цената на материални лишения и дори на компромиси Минков стигна до Южна Америка и Япония, обходил беше почти цяла Европа от Цариград до Лондон и от Копенхаген до Рим. А когато не можеше да се отдале на тази „странна самоизмама, наречена път у в а н е“ (това са негови думи), разтваряше географския атлас, чертаеше планове и мечтаеше за „незайнни земи, полушария и морета“. В такива моменти химеричните пътувания заместваха действителните, които проектираше и подготвяше до последния миг на живота си.

Колкото обаче и да се боеше от прякото участие в обществените борби, Светослав Минков невиннаги успяваше да наблюдава света от висотата на своето „великолепно уединение“. Невинаги успяваше и което е по-важно — невиннаги го желаше. Настъпваха моменти на духовно и политическо разведряване, когато надеждата пред бъдещето го изпълваше със сили и му помагаше да надделее своята затвореност — да заостри погледа си към онова, което ставаше навън. В такива моменти той разширяваше терена на условно-сатиричните образи, където се чувствуваше у дома си, и без да измени на своето призвание, си поставяше задачи с по-определена идейна насоченост. Неслучайно тъкмо в началото на трийсетте години той се зае с една социална повест, която по-сетне изостави, за да стигне под влияние на същите настроения до политическия памфлет „Магид гори“. Случайно ли е, че тъкмо той, затвореният човек, който се въздържахте от открити и прибързани становища, още в първия брой на „Литературен фронт“, излязъл в дните на бушуващата рево-

люция, произнесе присъда срещу хората, които си затваряха очите пред великата промяна. „... Не победи ли егонизма си и не се ли пречупи изцяло — прокобяваше той, — човекът-какавида е изправен пред неизбежната участ: да изсъхне позорно в пашкула си.“ И понеже имаше това съзнание, той се опита да надбие своята инертност и да вземе пряко участие в нашия обществен живот. Но добре знам, че това участие не отговаряше на неговия нрав, тежеше му и и понякога го тласкаше към отчаяние.

Помня, че Минков председателствуваше едно заседание по дискусиата за състоянието и задачите на нашата литература, състояла се в първите дни на 1947 г. Това заседание, на което беше мой ред да се изкажа, стана в клуба на културните дейци и беше едно от най-бурните. Аз говорих ни много, ни малко — цели три часа и нещо (представете си какво изобилно и безполезно пропиляване на енергия!). Когато слязохме в салона обаче, не аз, нито моите опоненти, а Минков имаше вид на изтерзан човек. „Защо ме занимавате с вашите безполезни разпри?“ — питаше той с уморения поглед на човек, когото страстите и нападките бяха довели до душевно изтощение. И побърза да удави умората в удвояна доза коняк.

Ден или два след нашия случаен разговор за опровержението Светослав Минков ми се обади по телефона и настоя да съм отишел на някакво заседание в редакцията на „Отечествен фронт“. Щели да се обсъждат някакви важни въпроси, свързани с културната страница на вестника, и моята помощ му била необходима. И аз отидох. Спомням си, че на заседанието бяха дошли още Георги Цанев, Пантелей Зарев и неколцина други писатели — все хора от „литературната идеология“. Изненада ме обаче присъствието на Владимир Топенчаров, тогава главен редактор на вестника. Ако не беше случайно, неговото идване трябваше да означава нещо. „По всяка вероятност — мина ми през ума — работите опират по-високо от литературната страница.“ И не се излъгах много.

Понеже беше „домакин“, пръв говори Светослав Минков. Говори бавно, съдържано афористично, с недомлъвките на предупредителен човек, който разчита на вашата досетливост. Като упражняваше видимо насилие над мълчаливеца в себе си (впоследствие се оказа, че не само над него), той очерта задачите и трудностите, пред които беше поставен като редактор, и помоли да се изкажем как виждаме културната страница и да направим препоръки за нейното подобряване. При това наблегна главно върху въпроса за избягване на допуснатите политически грешки, без да посочи в началото какви бяха тези грешки. Едвам накрая стеснително добави („Виновен е!“ — помислих си) — добави, че ставаше дума за две статии, публикувани наскоро в културната страница на „Отечествен фронт“: едната на Славчо Красински, другата на Стефан Каракостов, и двете в същност от политическо естество.

Статията на Красински („Към едни мои читатели“, бр. 480) беше един вид самокритика за „направени грешки“ в миналото и декларация за приобщаване към настъпилата „съдбовна промяна“ в нашата страна. Като говореше за това обаче, авторът се изказваше в полемичен план срещу всякакви „скокове“ и макар с недоизказване, минаваше от самокритика към анонимни нападки с известен адрес срещу онези, чиято „прибързаност“ според него „прозвучава в угодничество“. А статията на Каракостов, както показваше и бр. 498), без да държи сметка за своеобразието на творческата работа, свеждаше бедите на нашата литература до някакво тотално политическо невежество, за да порицае с апломб на непогрешимост някои от големите имена на българската литература — покойници (Яворов), но също така и живи (Лилiev). Колкото и различни, и едната, и другата статия по общо мнение внасяха раз-

дразнение в литературните среди и разединяваха, вместо да обединят. Така бяха преценени те и от най-отговорно място и редакцията на вестника естествено не можеше да ги отмине с мълчание. Но какво можехме да направим ние, свиканите на заседанието? Нищо повече от няколко общи констатации и няколко препоръки без особена практическа стойност, които се свеждаха към това — да се привлече по-широк кръг от сътрудници. С тези препоръки заседанието приключи и станахме да си вървим.

Едвам когато излязохме вън, една неочаквана реплика на Минков дойде да обясни онова кръжение около неизвестното, което личеше в цялото негово изказване и което аз бях взел за признак на виновност.

— Искат работите да вървят. . . — изрече Минков и освободен от условностите на служебната обвързаност, която му тежеше дотогава, започна да се възмущава. — Как ще вървят! Тези статии ми бяха наложени „отгоре“, а сега отделил виновен, самокритика ще си правим. Един нарежда, друг ще отговаря. Това нещо не го разбирам.

И повече нищо не каза.

От този момент нататък Минков започна една от онези мълчаливи маневри за отскубване, за които обладаваше учение и такт, както никой друг. И наистина до края на годината той излезе от „Отечествен фронт“ с надежда очевидно, че щеше да намери по-спокойно място за работа. Но надеждите му не се оправдаха. И в кинематографията, и в „Български воин“, и в издателство „Български писател“, където приключи неговата служебна „кариера“ — където повече, където по-малко — навред го чакаха все същите мъчителни контакти с хората, все същите страсти и противоречия, страхът от които не го напусна и до последния му дъх.

*

С отиването в кинематографията, а по-късно и в списание „Български воин“ Светослав Минков се отдалечи до известна степен от своята естествена среда, където обикновено го срещаш дотогава. Не стига това, но малко по-късно — отначало поради чуждо хрумване, а сетне и поради материална принуда — аз влязох в държавната администрация и трябваше за дълго време също да се отдалеча, и то не само от пишещите братя, а и от страната. По този начин нашите пътища с Минков се раздвоиха и в продължение на седем-осем години моето приятелство с него беше приятелство на разстояние. Виждах го понякога, разбира се, срещам го тук-там, но това бяха случайни контакти, които се забравят още до вечерта. И така щеше да продължи неизвестно колко време, ако не беше една промяна в неговото служебно положение.

В началото на 1954 г. Светослав Минков напусна редакцията на „Български воин“ и постъпи главен редактор в издателство „Български писател“. А един главен редактор, както е известно, трябва да разполага не само с щатни, а и с нещатни сътрудници. Така в стремежа си да намери хора, на които да разчита, той се беше сетил и за мене. Благодарение на това аз добих възможност да се доближа още веднъж до него и да възстановя нашите стари приятелски връзки.

От това време именно в паметта ми е останал един характерен случай, който ми даде възможност да надникна отблизо в неговите затаени мъки и страдания — в онази друга същност на хумориста и сатирика, скрита от погледа на хората, за която обикновено не се говори.

През есента на същата година, след някакво заседание в издателството, Минков пожела да остана за малко при него. И като изчака другите да си излезат, ми довери, че бил написал някакво изложение ли, писмо ли — не

знам и желалел да ми го прочете и да чуе моето мнение. А аз имам за правило да не отлагам онова, което бих могъл да свърша в момента. Затова, без да се замислям нито за секунда, заявих, че съм съгласен да го изслушам веднага. Не разбрах защо обаче той започна да се уговаря и накрая попита не би ли могъл да ме намери един от следващите дни в Народното събрание, където по това време бях на служба. Казах, че може да дойде при мене, когато пожелае, и се разделихме.

Спомням си, че бях едновременно и поласкан, и учуден. Поласкан, че един уважаван и мъчно достъпен човек беше решил да ми се довери, и учуден, че предпочете по-мъчното за него — да ме търси на работното ми място. Какво можеше да означава това — питаш се озадачен. И без да се колебае много, свързах го с моето служебно положение.

Ние се познавахме вече от дълго време и за мене не беше никаква тайна, че за да пътува и да поддържа една видимост, на която много държеше, Светослав Минков беше принуден да живее непрекъснато с аванси. Преди Девети септември обаче издателската благодат ползуваше други, а не творците, и понятието аванс беше още слабо познато. Така че „царят на авансите“, както наричахме Минков, тогава е бил некоронован първенец на заемите. Както никой друг у нас, без да се съобразява със забраната на закона, той е бил член на всички популярни банки в София, включително и на еврейската популярна банка „Геула“, без да има и най-далечно родство с което и да било от единайсетте библейски колена. Както си спомняха приятелите му, през онези години той непрекъснато търсел поръчители, подписвал полици, теглел заеми — непрекъснато погасявал лихви и разсрочвал падежи. А когато комбинациите не помагали, за да скърпи двата края, пак той, човекът без никакво чувство за пестеливост, бил принуден да пише детски книжки за спестовността. Така се бяха появили „Чудната касичка“, „Мишокът Мики спестовник“ и „Желязната къчица“ — тези курioзи на неговото литературно дело, рожба на принудата, от които по-късно много се срамуваше.

Не стига всичко това, но беше го връхлетяла и една друга парична беда.

Като библиотекар в Земеделската банка, както чувах, на него е било възложено, вън от преките служебни задължения, да пази и някакъв книжен инвентар на учреждението. Вечно зает със своите мисли обаче, Минков не беше от хората, които можеха да стопанисват чужди вещи и да се занимават с материална отчетност. И ето че един ден по време на войната при някаква ревизия част от поверените му вещи не се оказват налице и той е бил начетен да плати за тях не знам каква сума. Така революцията го сварва обременен не само с редовните дългове към популярните банки, а и с една непредвидена парична тежест — задължения, които и при най-добра воля не беше в състояние да уреди.

Тези неблагоприятия с десетгодишна давност, чути някога и забравени по-късно (смятах ги уредени), също не бяха тайна за мене. И аз предположих, че Минков беше решил да се освободи от тях именно, като направи онова, което правеха много други: да се обърне към Президиума на Народното събрание с молба за опрощаване на сумата. И понеже изпитваше панически страх от всеки досег с каквато и да било администрация, беше решил, мислех си, да потърси моята помощ. Аз обаче знаех, че този вид дългове лесно се опрощаваха, и вместо да се безпокоя, погледнах на въпроса откъм забавната му страна. С това чувство на вътрешно облекчение зачаках срещата с него.

След няколко дни Минков наистина се обади и дойде при мене. Като се ръкува и произнесе няколко от онези нищо незначещи думи, които предхождат обикновено всеки мъчителен разговор, извади от джеба си два огромни гъсто написани листа, прихванати с металически ъглов кламер (също вносен ар-

тикул!), и преди да седне, мълчаливо ми ги подаде през бюрото. Един вид: „Чети да видиш какво става!“ Аз ги подех и вместо да зачета, направих шеговит жест като да измервах тяхната тежест и почти машинално изрекох:

— Тежат май колкото два пепелника с угарки.

Наскоро преди това беше излязла книгата му „Отвъд океана“, където в един кратък увод Минков за първи път разкриваше пред читателите някои тайни на своята творческа лаборатория. Там именно, като признаваше, че сяда да пише, както се сяда на „инквизиторски стол“, той беше изрекъл една фраза, по-късно широко известна и често цитирана, която нагледно разкриваше неговото литературно мъченичество: „След петчасова работа равностметката винаги е била: един препълнен пепелник с угарки и една страница и половина задоволителна проза.“ Тази фраза ми беше направила впечатление и аз спонтанно бях обзет от желание да се пошегувам, за да омаловажа неговите предполагаеми тревоги, които смятах за безпредметни. Но вместо да подемем моя тон, Минков ме изгледа с мрачно недоумение и не произнесе нито дума. Сепнах се, изпитах неудобство, както при всяка допуснатата безтактност, и погледът ми неволно падна върху текста пред мене. Вгледах се и само за миг всичко се изясни: бях станал жертва на една произволна моя конструкция.

Противно на онова, което предполагах, този път Минков не беше мислил нито за дългове (те се оказаха наистина уредени), нито за никакви банални битови неблагополучия. Той беше кръжил в една друга сфера — пак на мъчителни неуредици, но вече от морално и политическо естество, жизнено свързани с неговата личност като човек и гражданин. Затова изложението му беше отправено не до един или друг институт, а направо до първия тогава човек в държавната и партийната йерархия.

Трябва да напомня, че по онова време много се говореше за сатирата като ефикасно средство за озониране на обществената атмосфера. Твърдението, че на нас ни са необходими гоголевци и шchedриновци, се повтаряше често и беше станало общо място в литературните прегледи и статии. Аз обаче не бях толкова наивен да вярвам, че тези вопли отговаряха на една истинска загриженост. Литературната история красноречиво потвърждава, че сатириците са били нежелани и необичани. Известно е, че дори незлобивият Лафонтен заради своите иносказателни „детинщини“ трябваше дълги години да чака пред затворената врата на Френската академия. Така че не съм очаквал Светослав Минков да прави изключение и да се радва на едно признание, съответно на литературните му заслуги. Същевременно бях научил, че във връзка с някогашната му дипломатическа служба в Япония той беше минал през едно партийно обследване (това е станало по време, когато отсъствах от страната и аз не можех да знам подробности около него) — обследване, което беше преживял доста тежко и старателно премълчаваше. И въпреки това не знам защо никога не бях се замислял върху тази друга страна на неговия живот. А писмото му засягаше тъкмо нея.

„От тридесет години — пишеше Минков — работя в областта на белетристиката и моята писателска дейност е получавала неведнъж положителна оценка от нашата общественост. През това време не съм опозорил нито с един ред перото си в услуга на монархо-фашизма. Книгите, които съм писал и издавал през фашисткия период, представляват убедителен документ за моето прогресивно творчество в миналото.

За съжаление обаче незнайни осведомители са успели, както изглежда, да ме злепоставят пред някои отговорни другари. . . , у които се е създадо отрицателно отношение към мен. Като последица от това отношение — колкото и неудобно да ми е да го изтъквам — аз не бях удостоен с орден по случай 50-годишнината ми, макар че Президиумът на Съюза на българските писатели

ме беше представил за награждаване. Навярно пак поради същата причина моята последна книга „Империя на глада“, единодушно предложена от съответната комисия за награждаване с национална премия за мир, не бе наградена.

За да не бъде криво разбран, веднага трябва да подчертая, че същественото тук не са самите орден и награда, а несправедливото и оскърбително отношение към мен.“

И като признава по-нататък, че отиването му в Япония е „погрешна стъпка“, моли да бъде „човешки разбран“ и добавя: „... Тая моя погрешна стъпка се дължи изключително на литературно-творчески подбуди и интереси (да напиша книга за Япония), а не на някакво идейно отстъпничество.“ „Ако единствената ми вина е моето отиване в Япония, нима десет години не са достатъчни, за да се смекчи най-сетне проявената към мен непримиримост? Ако ли пък аз съм уличен в друго неизкупимо престъпление, защо това не ми се каже открито. . . , защо не ми се отсъди най-суровото партийно наказание, а мълчаливо се прилага към мен такава непоносима морална инквизиция? Лично аз съм безсилен да се боря срещу анонимността и мълвата. . . “ И като молеше да му се помогне, за да се разплете „тоя възел от фатални недоразумения“, който го държел в „положение на дискриминация“, той завършваше писмото си с тези думи на горчивина и стаена болка: „... Тежко и мъчително е да се живее в атмосферата на постоянно недоверие и незаслужени огорчения.“

Трудно ми е да определя какво беше душевното ми състояние в онзи момент.

Наистина не мога да кажа, че писмото на Минков ми разкри някаква неподзирана тайна, макар някои от фактите да не ми бяха известни, а на други да не бях отдал необходимото значение. Но то ме изненада в друго отношение: изненада ме с онази неподзирана от мене душевна драма, която ми разкриваше. Затова бях смутен, не знаех какво да правя и в продължение на цяла една минута безцелно шарех с поглед върху страниците, като си давах вид, че препрочитам написаното, а в същност се мъчех да се съсредоточа и да намеря онази подходяща дума, с която трябваше да подема разговора, без да изпадна във фалшиво положение.

Най-подир вдигнах глава и като се мъчех да потуша и последната следа от емоция, произнесох една приблизително такава фраза:

— Ако правилно съм те разбрал, ти искаш да чуеш моето мнение.

Минков кимна утвърдително и с две-три скъпернически отронени думи потвърди, че тъкмо за това беше дошъл при мене. И аз трябваше да говоря.

Казах, че изложението му е написано убедително и с един добре намерен тон, много подходящ за такъв случай. Наистина поводът е личен, но повдигнатият въпрос за доверието и за отношението към човека е принципен. „Ти не се застъпваш за себе си, не искаш служба и облаги, а търсиш справедливост. Няма кой да те упрекне за това — палех се аз от собствените си думи. — Само едно. . . “ И не се доизказах: видях, че щях да отида по-далече, отколкото беше необходимо. Но Минков имаше силно развита радарна система и лесно долавяше и най-далечните намеци, и най-незабележимите трептения в гласа на събеседника си. Недоизказаната полудума му стигаше, за да разбере всичко. А случаят не беше дори такъв.

— Какво има? — попита той и в зениците му проблясна потушено то любопитство на човек, който старателно е затаявал нещо, за да види дали другите ще го забележат.

Да се мълчи — беше невъзможно. И като се залових да намеря една извиняваща безлична форма на израз, открито доизрекох онова, което бях премълчал:

— Плаша се, че пасажът за ордените ще бъде изтълкуван зле.

Минков призна, че е допуснал такова възражение, затова именно се уговорил изрично и подчертал графически изречението. Това вече му се сторило достатъчно, за да отбие евентуалните подозрения.

Възразих, че думите имат понякога своя автономна стойност независимо от прекия смисъл, който се влага в тях. Дори и неоснователно да е, не бива един писател (пак се увлякох аз и за момент изпаднах в дидактичен тон) — не бива един писател макар отдалече „да напомня на суетен полковник в оставка“.

— А същественото наистина не са ордените и наградите — изрече твърдо Минков. — Дори в случая не е толкова важна и моята собствена особа...

И не можах да разбера защо започна да говори нещо за своя покоен брат Иван Минков, за когото бях чувал, но не от него, разбира се — той беше човек, който не се отдава лесно на откровения, още по-малко на откровения по семейни въпроси, които можеха да прозвучат като самоизтъкване.

Иван Минков е бил кадров офицер и същевременно прогресивен младеж, свързан отрано с някои видни дейци на работническото движение. Понеже имал необходимата подготовка, след преврата на 9 юни той е бил привлечен във военния център на Комунистическата партия и заел ръководно място в него. По-късно, по време на Априлските събития, минава в нелегалност и открит в тайната си квартира, е бил убит от полицията в самия център на София (на ул. „Искър“ 11). Такъв е бил човекът, за когото спомена Минков. Но този човек, паднал заради идеите си „в полето на честта“ — додаде той, без да крие огорчението си, — не бил удостоен с полагаемото се „посмъртно внимание“. И като пестеше думите си, зададе един от онези всеизчерпващи въпроси, след които няма какво повече да възразиш:

— И той ли е бил на дипломатическа длъжност в Япония?

Видях, че душевната му рана беше много по-дълбока, отколкото изглеждаше на пръв поглед. Да го успокоявам — нямаше никакъв смисъл. И за да спестя не само на него, а и на себе си безплодно кървене около мълчителния въпрос, който го занимаваше, предложих му да се разходим по булеварда. Станах от стола, пипах туй-онуй по бюрото, за да поставя всичко на място, и като забелязах изложението, което в разговора бях забравил, му го подадох. Минков обаче го отгласна с ръка и без да произнесе нито дума, даде знак да го прибера. И аз го прибрах.

Беше хубав есенен ден — един от онези дни, за които се казва, че са останали от лятото. Тълпа от млади хора пъплеше по тротоарите и изпълваше с весела глъчка булевард „Руски“, окъпан от цинобъра на залязващото слънце. Но всичко това беше някак далече от нас и не ни засягаше. Ние вървахме мъчливни под оголените кестени, навели поглед към земята, като да следвахме някаква траурна процесия. Изпитах неудобство и за да разпръсна мълчанието, залових се за първото нещо, което ми хрумна. Започнах да говоря и за службата си, която вече ми беше омръзнала, и за предстоящото ми изместване в нова квартира, и за не знам какво още. И понеже думите ми увиснаха във въздуха, залових се за близкото ми пътуване до Албания. На пътник говори за път — мина ми през ума. И наистина, като разбра, че щях да пътувам през проливите, Минков се оживи. Любител на високия стандарт и на далечната екзотика обаче, той не можеше да изпита особена носталгия по едно пътуване на Балканите — все едно в коя страна. Затова, като сподели няколко бегли впечатления от Цариград, където беше престоял някога на път за Токио, отново млъкна. И се оживи малко повече едвам когато, не знам как, стана дума за онова, което беше негова същност и негова съдба — когато спомнахме нещо за разговорите около хумора и сатирата. Без да вдигне глава, той произнесе няколко мрачни филипики срещу „туземните теоретици“, които

говореха за положителен герой в сатирата, каза, че тъкмо това издавало неискреността на приказките им за необходимост от съвременни гоголевци и шchedриновци и неочаквано като контрапункт на мисълта зави към „еталона за съвременност“, като го нарече „лекомислен ентусиазъм без вътрешно покритие“ или нещо подобно в този смисъл. И в думите му прозвучаха някакви познати интонации.

Едвам когато навлязохме в алеята срещу Агрономическия факултет и аз се спрях, за да се разделим, Минков за пръв път наруши мълчанието и с вид на човек, който продължава случайно прекъснат разговор, се обърна към мен. „Значи, ти мислиш — попита той, — че пасажът за ордените може да се разбере превратно?“ Не ми оставаше друго, освен да потвърдя още веднъж онова, което бях казал. И ние си тръгнахме: той към Лозенец, аз — в обратна посока.

Какво е станало след това с изложението на Минков — не съм се интересувал и не знам. Каквото и да е станало обаче, и до днес не мога да се освободя от впечатлението, че нашият тогавашен разговор е подхранил у него идеята за последния му разказ — „Орден“. Все ми се струва, че този разговор му е дал повод да се огледа още веднъж и чрез тъжната съдба на хипотетичния Петко Хамсиев да се надсмее по-късно и над една своя грижливо спотайвана слабост — слабост, за която имаше съзнание и която се стесняваше да признае дори на себе си.

*

По всичко изглежда, че Светослав Минков беше оценил моето нещатно сътрудничество в „Български писател“. Само така мога да си обясня, че когато стана възможно да напусна Президиума, той прояви една малко необичайна за него припряност да ме привлече на работа при себе си. Поласкан от доверие, аз се съгласих и през януари 1956 г. постъпих като редактор в издателството. По този начин приятелят неочаквано ми стана и административен началник.

Административен началник! Представям си каква гримаса би направил и каква бодлива фраза би произнесъл, ако се събудеше и прочетеше тези две думи. Този човек, който произхождаше от семейство на офицери и като кадет във Вайскирхен беше минал през суровата школа на австро-унгарската военщина, нямаше нищо общо със задължителната йерархическа подчиненост и не уважаваше друга форма на взаимоотношения освен самодисциплината и вниманието към близкия. Въпреки това обаче по принуда на обстоятелствата той беше наистина административен началник — мой и на други свои колеги — и както се убедих по-късно, тъкмо там беше и неговото нещастие. И наистина какво по-лошо от това за едно служебно лице: трябва да администрира, а така е устроен, че не може нито да нарежда, нито да заповядва.

Казах, че Минков беше напуснал някога „Отечествен фронт“, защото се измъчваше от търканията с редакцията и сътрудниците. Тук обаче той беше попаднал в една обстановка на по-големи противоречия: трябваше да решава съдбата не на отделни разкази и статии, а на книги — от него зависеше ако не съдбата и кариерата, то поне моралният и материалният интерес на мнозина, често пъти твърде значителен. А беше човек, който не можеше да произнася лесно „не“ — от деликатност ли, от плахост ли, не знам, предпочиташе обходните движения и далечните намеци, така че събеседникът му сам да предугади отрицателния отговор. Добре, но хората невинаги могат, а понякога поради неизгода и не желаят да се досещат. Оттам и служебните трудности на един главен редактор — трудности, които Минков понасяше много мъчително.

Когато беше въпрос за отхвърляне на книга без качества, колкото и трудно, все пак имаше някакъв изход: можеше да се облегне на едно колективно решение. По-трудно беше, когато работата опреше до материалния интерес, до благословените аванси, които по онова време се раздаваха срещу проста заявка за бъдеща книга и зависеха до голяма степен от него. Спомням си, че ако имаше пречка и не можеше да удовлетвори искането на молителя (особено когато молителят беше наистина в нужда), той изпадаше в нервно състояние и просто страдаше. Живял непрекъснато с аванси, лесно влизаше в положението на човека и беше в негласна солидарност с всички нуждаещи се. Затова в такива случаи правеше всичко възможно, а понякога дори и невъзможното, за да се отзове на молбата му. Така че този изряден човек и неповторим редактор, в чиито безукорни ръкописи — негови и на редактираните от него книги — не липсваше нито една запетайка, беше заобиколил не една точка и запетайка от правилниците и инструкциите за авансиране. По-късно един ревизор, както ми казаха, беше преценил по следния начин установения тогава ред (щастливо продължен след това от мене): „Всичко е налице, не е злоупотребен нито един лев, но и формите на отчетност не са спазени, както трябва. Така че, ако рече човек да е придирчив, и в затвора може да ви тикне.“ Но, слава богу, до затвор никой не стигна.

Колкото и да му тежеше обаче, трудностите от административно и техническо естество не бяха всичко. Имаше нещо друго, за което обикновено не се пише и което в същност е най-мъчителното за един литератор, озовал се в онзи момент на поста главен редактор.

Не е необходимо да казвам, че Светослав Минков беше писател със сигурен вкус и с големи изисквания към себе си и към другите. Той имаше много точна представа за значителното в нашата литература и преценяваше всичко с мярката на изкуството, без да се поддава на привидности и конюнктурни съображения. Затова, макар да живееше във времето и да се съобразяваше с реалностите от всякакво естество, стареше се колкото може да скъса обръча на тогавашните ограничителни преценки върху нашата литература. Резултат на неговите усилия бяха някои предложения, направени лично от него или с негово съдействие — да се издадат редица писатели, като Йовков, Лилиев и Далчев, които неизвестно защо догматическото късогледство беше обявило за идейно „неудобни“. Добре, но светата охранителна тенденция продължаваше да властвува и тези предложения срещаша голяма съпротива.

Така се случи, че още с постъпването ми в издателството бяха поставени на разглеждане тъкмо някои от „трънливите“ въпроси. Един от тях беше и този: да се даде ли път на Йордан Йовков. Естествено с надмогването на старите сектантски схващания литературното социологизаторство започна да се срамува от себе си и стана по-предпазливо. Затова на въпроса, „трябва или не“ да се издава такъв писател, никой вече не дръзваше да отговори отрицателно. Но явните уговорки и скритите отрицания, разбира се, продължаваха да съществуват. И сега, когато предстоеше да се вземе едно практическо решение, те се появиха отново, но изместиха спора около Йовков в друга плоскост: в какъв обем да се издаде — в многотомник или в един единствен том, в който да се поместят само някои от най-хубавите му разкази. С много мъки, след като се преодоля съпротивата на видни писатели, реши се най-подир изданието да бъде многотомно. Тук обаче възникнаха други трудности — трудности около подбора на творбите, които трябваше да влезат в него. Към общите съждения, че Йовков бил „ограничен дребнобуржоазен мислител“ и „реакционен романтик“, че неговото значение за нашата литература било „преувеличено“, се добави сега и конкретната отрицателна оценка на такива произведения като „Жетварят“ и „Чифликът край границата“, които според някои

не трябваше да се дават в ръцете на нашите читатели. Малко по-късно, все във връзка с направените предложения за преиздаване, такива разговори се подеха и около творчеството на Лилиев, Далчев и други автори. И трябваше да се проведат много заседания и да се положат немалко усилия, за да се преодолее съществуващата дотогава инерция. Накрая уж все успяхме да вземем положително решение, но сега пък се натъкнахме на друга една съпротива — съпротивата на някои живи автори, които намираха за обидно да бъдат „удостоени“ с изтръгнато благоволение, свързано обикновено с ограничителни уговорки. Както и да е, всичко това правеше издателската работа много мъчна и лесно можеше да хвърли в отчаяние един човек с по-широки възгледи и с чувство за отговорност пред бъдещето.

Спомням си, че след някакво продължително заседание в Съюза, на което се разглеждаше тъкмо въпросът за издаване на един „спорен“ автор, Минков предложи да отидем в „Трудовците“ (така наричахме съседната на издателството ливница „Преспа“ на улица „Граф Игнатиев“ в жилищния блок на трудовите офицери, където се отбивахме обикновено след работа). Понеже на това заседание покрай плахите „да“ бяха произнесени и немалко „не“, често прикрити и съвсем несъстоятелни, така че понякога на човек му се отцяваше да слуша, помислих, че той беше почувствувал нужда да се освободи от някакви произнесени реплики. За това ми подсказваше между другото и обстоятелството, че беше предпочел едно заведение, където не идваха литератори, и човек можеше да разговаря по-свободно. Не последваха обаче никакви реплики. Мълчалив и навъсен, с вид на изтощен човек, Минков се задоволи да повтори със саркастична интонация някои от произнесените на заседанието по-колоритни „мъдрости“ и през цялото време обмисляше нещо, насочил поглед към чашата. Накрая като да обобщаваше някакъв мълчалив спор със себе си, произнесе една приблизително такава фраза: „Аз ли се намерих да оправям заплетените литературни работи!“ И пак млъкна. Очевидно в него зрееше вече някакво решение. И наистина наскоро след това по негово предложение аз бях назначен набърже за заместник-главен редактор на издателството, а няколко месеца по-късно, вече не само по негово предложение, а и с негово настояване — и за главен редактор. По този начин маневрата за оттегляне беше доведена до своя щастлив край и Минков още веднъж мина на работа в списание „Български воин“, все с надежда да намери едно по-спокойно убежище. Тук обаче го очакваше друго непредвидено изпитание: да се съобразява с някои дидактически изисквания към литературните сътрудници — изисквания, които противоречаха на неговите разбирания и с които естествено не можеше да се съгласи. Затова след някакви три или четири месеца той се върна отново в издателството, вече не като ръководно лице, а като обикновен редактор, и остана на тази относително спокойна длъжност до деня на своето пенсиониране.

Макар да беше скъп на откровения и да не говореше за себе си, Минков не скриваше, че противоречията и практическите задачи, които трябваше да разрешава по това време, му тежаха и го бяха изморили. А в тежки моменти между приятели направо казваше: „Претоварен съм. Задушавам се.“ И по стар навик, докато да се освободи от ръководна длъжност и да уреди новото си служебно положение, мълчаливо беше обмислил и подготвил едно ново задгранично пътуване, този път за Париж. За беда поради разразилите се събития в Унгария излизането от страната временно беше спряно и за да получи изходна виза, стана необходимо да пише писмо до най-високото място. И визата наистина беше получена. Два или три дни след това, през един намръщен ноемврийски ден, отидохме на летището да го изпратим. Но поради други събития, в Близкия Изток, самолетът от Атина закъсня и трябваше

да го чакаме цели четири часа. За Минков, който беше така устроен, че изпадаше в паника и при най-малката нередовност, това беше някакво върховно изпитание — не четири часа, а цяла вечност. Затова, когато самолетът пристигна, обзе го някаква приятна възбуда на спасен човек и душевното му облекчение се разля в широка мексистофелевска усмивка.

От този далечен ден в паметта ми се е запазила една забавна подробност, която с течение на времето е придобила за мене малко по-особено значение.

Понеже през онези години аз все още минавах за „парижанин“, докато чакахме и броехме минутите, Минков ме разпитваше сегиз-тогиз за някои практически неща около Париж. И по едно време, между две проклетия срещу злата съдба, измъкна от малкия си джоб едно грижливо сгънато листче, разгъна го и започна да ми чете някакво стихотворение. Това бяха две четиристишия в комично-елегичен тон, писани от него във връзка със заминаването му за Париж, в които се говореше, че Джокондата ги очаквала и тъгувала за тях или нещо подобно („за тях“, защото според първоначалния замисъл това пътуване трябваше да стане заедно с Ламар). До онзи момент аз не знаех за стихотворните грехове на Минков в някогашния „Българан“ и неговата „поезия“ малко ме изненада. Стана ми смешно, започнах да го закачам и отведнъж без да ща, се озовах на друг терен.

Не знам как съм устроен, но имам склонност да възприемам света визуално. Книга ли чета, концерт ли слушам, въображението ми неволно започва да придава на възприетото някакви зрителни очертания, превежда го на своеобразен зрителен език. Такава операция бях приложил някога и към самия Минков и всеки път, когато се връщах към неговите разкази, неволно ги сравнявах с картините на Бош. Все ми се струваше, че тези разкази, родени от едно гротескно въображение, са най-близко по дух до образния свят на холандския визионер. Затова, след като ме разсмяха, стиховете на Минков тласнаха мисълта ми в друга посока. И все в духа на подетите закачки с присторена сериозност попитах:

— Очаква те Джокондата, а не те ли очакват чудатостите на господин Бош?

Попитах и вече не на шега започнах да говоря за неговите картини в Лувър и особено за знаменития „Фокусник“ в кметството на Сен-Жермен. И понеже ми се стори, че Минков прояви интерес към онова, което казах („достопочтеният Йеронимус Бош“ — допълни той със съдържана закачливост, за да уточни името на художника), постарях се да му обясня кога и как може да види тази картина — малко позната и практически недостъпна за широката публика. И с това моята задача на задочен чичероне беше приключена: какво друго сме си казали — не помня.

След няколко седмици Минков се завърна и, както правеше всеки път, дискретно раздаде по един подарък на по-близките си колеги от издателството. Скъп на думи обаче, той отбягваше да говори за онова, което беше преживял и научил. Едвам много по-късно, когато прочетох неговия „Парижки бележник“, аз можах да узная някои подробности от пътуването му: и за късна престой във Франкфурт на Майн, и за принудителното ношуване в Амстердам, и за впечатленията му от Париж. Но и в малкото, което каза някога, и в онова, което писа по-късно, не пролича особен интерес към музеите и към паметниците на културата. Това ме изненада и веднъж при разговор споделих учудването си с един от нашите общи приятели. А приятелят ме изглежда подигравателно: „Какви музеи са те патили? Пред музеите Славчо ще предпочете магазините „Лафайет“. Не го ли познаваш?“ И ние заговорихме за едно от неговите човешки увлечения, за което в онзи момент наистина няхах достатъчно ясна представа.

Любител на куриозното и на високия технически стандарт, Светослав Минков се ровеше непрекъснато в хрониката и в търговските съобщения на вестниците и можеше с еднаква леснина да говори и за монополистите самубийци от господин Крюгер до господин Свифт, и за всички видове индустриални произведения от леките коли и часовниците до автоматическите перодръжки и местните консерви. Ношем да го събудиш, той беше готов да ти изброи кои са големите диаманти на света и да ти каже къде се намират, колко тежат и по какво се отличават Кохинор от Регент и Кулинан от Великия могол. Без да има и най-малко влечение към търговията, той проявяваше изумително познаване на стоките от всякакъв вид, особено на рядкото и хубавото, и пръв научаваше какво е внесено и какво къде се намира. И ако това бяха неща, които не притежаваше или по-добри от онова, което вече беше успял да си набави, той изпадаше в някакво трескаво състояние и беше готов да изразходва и последните си средства, дори да сключи заем, за да си ги купи. Всичко в него, както разбрах по-късно, беше подчинено на тази всеизгаряща страст — дотам, че вещите много често ставаха цел и се превръщаха във фетиш без потребителна стойност. Затова нищо чудно, че по време на престоя си във френската столица Минков е могъл да отдели на духовната култура по-малко време, отколкото можех да предположа. Сега обаче става известно, че той е имал за това и една друга причина, която тогава не подозираха и най-близките му приятели — причина, която е отправила вниманието му в друга посока.

Минков пише на едно място, че е стоял настрана от „литературните състезания за премии и награди“, че не е „досаждал“ на никоя комисия и никое жури. И това е вярно: той беше достатъчно деликатен и достатъчно предупредителен, за да се натрапва и да тича подир призрака на едно изпросено признание. Но не мислете, че е бил равнодушен към преценката на другите и че се е оставял да бъде носен от случайната посока на литературните ветрове. Напротив, външно сдържан, той имаше ярко изразено писателско самосъзнание и писателска гордост. Както всеки творец с нормални реакции, той беше ревнив към своята популярност и живееше с тайната надежда, че един ден неговото дело щеше да прескочи границите на България. И не само вярваше, а и работеше в тази насока. Това беше и една от скритите причини за неговото пътуване във Франция.

Запазено е едно писмо от онова време, което показва, че в Париж, не-известно как, Минков е влязъл във връзка с издателската къща „Парижки издания“ („Éditions de Paris“) и е предал във френски превод някаква своя „творба“ с цел да бъде преценена и евентуално приета за публикуване. Каква е тази творба, не се знае точно, но няма никакво съмнение, че тя е представлявала подбор от негови разкази. Как са се развили по-нататък отношенията с издателството — не може да се каже. Във всеки случай известно е, че Минков не успява да се наложи и да изведе намеренията си до щастлив край. Трябваше да минат цели десет години, да се спечели разположението на други хора и други издателски предприятия, за да може едвам в последните месеци на живота си да види едно френско издание на своите разкази. Тъй или инак обаче, при тогавашния си престой в Париж той е бил зает не само с обхождане на магазините, а и с една много по-важна мисия. Затова дори и да е желаел, не е могъл да отдели необходимото внимание на музенте и на културните прояви във френската столица.

Всеки път, когато се връщам към нашата съвместна работа в издателство „Български писател“, неволно си спомням онова, което Светослав Минков писа някога за Жюл Ромен по време на неговото посещение в България като председател на международния ПЕН-клуб (1938). „Нито веднъж — казваше той — Жюл Ромен не прибегна до площадния жест или до евтиния патос, за да бъде убедителен. Неговата убедителност се криеше другаде: в благородната му студенина на джентълмен, в абсолютното му вътрешно равновесие...“ И по-нататък: „С това свое безстрастно отношение към темперамента на другите той подчертаваше всеки път величието на един голям дух, а измерената му с милиметри усмивка издигаше преграда срещу всеки, който се опитваше да го приближи.“

Две години, преди да бъдат написани тези редове, Минков беше срещнал Жюл Ромен в Буенос Айрес, където ги беше събрал един международен конгрес на ПЕН-клубовете (оттам и миналото свършено време на неговата статия). Затова, когато авторът на „Кнок“ дойде в България, той счете за свой дълг да бъде не само един от неговите посрещачи (запазена е снимка: Жюл Ромен сред членовете на българския ПЕН-клуб, зад него Светослав Минков с очила и широкопола мека шапка) — той счете за свой дълг да напише и специална статия за него. Прочетете обаче внимателно тази статия, за да видите, че Минков говори с уважение не за автора и не за художника Жюл Ромен, а за човека с особена душевна нагласа. И говори така поради една проста причина: понеже чрез него се беше огледал и беше открил някои особености в своя собствен характер. Достатъчно е да познаваш Минков, за да разбереш както пренебрежението му към „площадния жест“ и „евтиния патос“, така и нескриваното му възхищение от „благородната студенина“ и „вътрешното равновесие“, от „измерената усмивка“ и „невидимата преграда“ срещу недискретното приближаване на другите. Всичко това са черти от неговия характер — черти, които притежаваше или желаше да притежава, които системно и съзнателно култивираше в себе си.

С величествената осанка на потомствен интелектуалец от европейски тип, мълчалив и средоточен в себе си, всеки следобед към три часа Светослав Минков бавно изкачваше петдесетте стъпала до втория етаж на издателството, отваряше вратата с привичен жест и като поздравляваше сдържано изпреварилите го колеги, седаше зад бюрото. След това все така бавно изваждаше поредния ръкопис и се навеждаше над него с молив в ръка. И служебното му всекидневие започваше.

Има редактори, които виждат своята задача в една сумарна преценка на възложената им творба: това е приемливо, онова е спорно или излишно и следва да се съкрати, и спират дотук — останалото не е тяхна работа. Други отиват по-нататък, за да се намесят още в строежа, речника и дори в образната система на автора — дотам, че ако са прекалено придирчиви и не срещат съпротива от автора, могат да предадат на ръкописа нещо и от себе си. Светослав Минков следва да бъде отнесен към една трета категория — и сродна с първите две, и различна от тях. Ако редактирваше книга на изтъкнат автор с установени възгледи и установен начин на писане, което впрочем предпочиташе, той оставаше обикновено в рамките на рецензентската преценка и не отиваше по-далече от препоръките, все едно сумарни или малко по-подробни, когато това се налагаше от обстоятелствата. Съвсем друго нещо беше обаче, ако попаднеше на неопитен автор или на автор, който му е изразил доверие и е поискал от него пряка намеса. В такъв случай той се отдаваше с педантизъм на своята ювелирна страст: това изречение ще прекрои, онази дума ще изнесе напред,

друга ще съкрати или ще замени с по-подходяща. По този начин редактираната страница се превръщаше понякога в грижливо изписан ребус от поправки и знаци за пренасяне — ребус, който можеше да смути и най-вещия типограф. Ако след преписване човек прочетеше готовия текст, лесно щеше да забележи, че той е прецеден през едно рационално сито, така че в края на краищата е станал по-логичен като мисъл и постройка, но за сметка на това е загубил нещо от своята първоначална непосредственост.

Увлечен в тази словесна графика, Минков гледаше пред себе си и само ако го запитваха нещо, вдигаше глава и отговаряше по възможния най-лаконичен начин. Но понеже в продължение на много години случайността го беше събрала с някои велики мълчаливци, като Ивайло Петров и Спас Кралевски, често пъти въобще не обмълвяше нито дума. По този начин работният му ден можеше да започне с едно „здравейте“ и да завърши с „довиждане“. Имаше обаче някои дразнителни, които го извеждаха от това състояние на пасивно безмълвие. Такива дразнителни можеха да бъдат една интересна вещ, едно предстояще пътуване — неговото или на негов познат — или някаква неочаквана проява, която събуждаше сатирическата му склонност. В такива случаи според дразнителя той можеше да подеме някакъв съдържан разговор, да изпадне в състояние на нервна възбуда и да стигне понякога до гневни и саркастични реплики.

По един стар навик, преди да дойде на работа, Минков обичаше понякога да обхожда магазините и да разглежда къде какво се продава. След такива обхождания той се връщаше от време на време с някаква купена вещ, грижливо скътана в чантата му — вещ, която купуваше най-често не защото му беше толкова необходима, колкото за да задоволи една своя страст. Друг път можеше да види такава вещ у свой колега или у някой случаен посетител в издателството. За него това беше вече достатъчен външен тласък. В такива случаи той заставаше прав сред бюрото, с жест на познавач поемаше трофея (всё едно чужд или негов) и го издигаше високо над себе си срещу светлината. С другата ръка хващаше очилата си и ги насочваше грижливо към него, така че да го обхване от най-удобното положение. И с поглед нагоре, като си подсвирваше едвам чуто с уста, започваше дълго и внимателно да го разглежда от всички страни — така, както може да го разглежда само един вещ човек. Казвам **р а з г л е ж д а** и виждам, че тази дума е неподходяща за случая. В същност това беше не разглеждане, а някакво свещенодействие — някакво почти сладострастно общуване, при което мъртвата вещ сякаш придобиваше качествата на живо същество. Едвам след това вече, когато първоначалният захлас започваше да затихва, можеха да последват бележки, преценки и разговори за онова, което беше видял.

Много по-редки, но с по-трайни следи върху него бяха нервните избухвания. Те идваха най-често като реакция на някаква неуредица, грубост или проява на безчестие и бяха свързани понякога с представата за определени лица, бяха насочени към определен адресат. Дори бих казал, че имаше хора, които в неговото съзнание въплъщаваха злото и му действаха като червен плащ. Един от видните писатели например, влиятелно лице в Съюза с управленчески функции, с което на младини за кратко време пътищата им се бяха кръстосали, той смяташе за олицетворение на недолялаността и не можеше да го понася. Дразнеше се от неговата грубост, от склонността му към командване, от резките му и несправедливи квалификации. Затова, макар, общо взето, да се владееше и да избягваше откритите нападки, станеше ли дума за негови прояви, не можеше да се съдържа. И понеже не обичаше обстоятелствеността, изливаше възмущението си чрез кратки колоритни възклицания: „фелдфебел“, „дървенияк“, „хи попотам“.

Имаше обаче случаи на по-малко резки и по-анекдотични реакции.

Един главен секретар на Съюза, не знам къде и по какъв повод, веднъж в яда си язвително беш възкликнал: „Кой е този Светослав Минков?“ И понеже такива неща не остават тайна, Минков се беше научил за станалото и естествено беше го преживял като обида. Да премълчи — не можел, но не можеше да отвърне и с обичайните колоритни думи, тъй като с този човек ги свързваше взаимно уважение. Затова решава да направи нещо съвсем неочаквано. Един ден наскоро след това той отива в Съюза, чака си реда да бъде приет от секретаря и когато влиза при него, вместо да заговори, както подобава за случая, деловито се представя: „Името ми е Светослав Минков, български писател.“ И без да иска никакви обяснения, обръща се към вратата, като оставя изненадания секретар в неудобното положение на виновен човек. По този начин, напълно в духа на неговия ироничен стил, едностранната реплика била морално обезвредена чрез друга едностранна реплика.

Постоянният и най-траен дразнител обаче, който изпълваше Минков с приятна нервна възбуда, беше подготовката за предстоящо пътуване. Казах, че то можеше да бъде негово пътуване или пътуване на някой близък човек, а бих добавил още, че то можеше понякога да се изчерпва просто с разговори около някакъв по-далечен проект. Все едно — в такива случаи той изпадаше в някакво състояние на носталгично предусещане. Обзет от внезапна активизация, малко необичайна за неговия флегматичен характер, той тръгваше да пътува по географската карта (как хубаво е предадено това трескаво състояние в първите редове на „Другата Америка“!), отдаваше се с увлечение на бъдещи планове и когато някой беше вече на път, за да утоли жаждата си, правеше едни или други поръчки, често пъти неочаквани, ако не и абсурдни.

Спомням си, че когато бях в Париж, получих от него едно писмо с молба да му купя не знам какви копчета за риза. Това беше в първите години след войната, когато на нашия пазар се чувствуваше голям недостиг от стоки, затова поръчката не ме изненада особено. Мислех си, че в София не са могли да се намерят такива неща или ако ги е имало, не ще са отговаряли на неговите изисквания за елегантност. По-късно, при едно пътуване за Цариград, като го попитах какъв подарък да му донеса, Минков пожела една бутилка от прочутото турско вино „Кавакльдере“. Тази поръчка също не ме изненада: нищо по-естествено, че един дегустатор от голяма класа беше пожелал да преживее още веднъж едно вкусово усещане. И аз изпълних желанието му, като донесох не една, а няколко бутилки, и то не стандартни, а малки кокетни бутилки по триста или четиристотин сантитра, каквито у нас не се срещат. Като ги видя, Минков изпадна едва ли не в умиление. „Това се казва предвидливост! — изрече той със скрит укор към по-малко предвидливите. — Почерпили сте се, вече сте на крак, но искате да си кажете още няколко думи. Ето ви бутилка за допиване.“ И започна да ме разпитва за живота в Турция, като и сам сподели някои свои отдавнашни впечатления. След това, отдалечил се от конкретното, което беше дало повод за разговор, поведе ме неусетно по стръмните улици на Ерзерум, където беше минал някога на път за Далечния Изток. Бях изненадан от този внезапен изблик на скъперническо доверяване, така необичаен за него. И отведнъж просто физически усетих нещо, което до онзи момент можех само да предполагам. Стана съвсем очевидно, че поръчките, които Минков правеше, не се ограничаваха с баналната емпирика. Дори и когато имаха практически смисъл, те изпълняваха една друга функция, много по-важна от емпириката: събуждаха задремали асоциации, съживяваха някога преживяното, даваха му възможност да почувствува присъствието на далечни хора и далечни страни, които разстояние и обстоятелства правеха недостъпни.

Никога тази друга страна на неговите поръчки не съм почувствувал ака осезателно, както при разговорите ни около моето пътуване за Япония.

За разлика от по-рано, като имаше пред вид разстоянието и трудностите по такова пътуване, с мълчалив жест Минков даде да се разбере, че не желаше и да слуша моите въпроси за някакъв подарък. Затова пък много настоя, като съм стигнал в Токио, да съм слезел една вечер в бара на хотел „Империял“ да пия вместо него чашка шотландско уиски „Джони Уолкър“. По такъв начин чрез една фикция, много слаба утеха в подобни случаи, той искаше мислено да се пренесе в атмосферата, която беше дишал някога по време на своя престой в японската столица. Очевидно в неговото съзнание беше останала някаква носталгична дйра от онези далечни дни.

Известно е, че в продължение на много години — къде изрично, къде мълчаливо — отиването на Минков в Япония се смяташе за неизкупим грях и беше осчетоводено не само като политически пасив, а едва ли не и като политическо отстъпничество. Мисловната инерция обикновено представяше нещата в много опростен вид: един прогресивен писател, дал не едно доказателство за съчувствие към делото на работническата класа, е обзет от суета по дипломатическа кариера, отдалечава се постепенно от хората на бъдещето и без да си дава достатъчно сметка за евентуалните последици, приема първия пост, който му се предлага. И един божи ден неочаквано се озовава в Токио — канцлер на българската царска легация. С една реч — ясно и логично. А работата, разбира се, не беше така проста, както изглеждаше на пръв поглед, и по същина не се отнасяше до някакъв окаян дипломатически пост, унизителен за един писател с име (спомням си какво чувство на обида изпитваше Минков всеки път, когато ставаше дума за неговата дипломатическа служба и трябваше да произнесе думата „канцлер“!). Преди да се стигне до служебен пост, съществуваше нещо много по-важно и много по-съкровено. За да се убедите в това, разтворете първата книга на Минков („Синята хризантема“, 1922) и прочетете разказа „Малвина“. „Аз видях фиордите — говори един от литературните герои на този разказ, зад когото чувствувате присъствието на автора, — любвах се на борбата с биковете в Испания, разхождах се с лодка по водите на светещите езера в Япония, почивах под сенките на древните свинкове и пирамидите.“ Прелистете след това някои от ранните му преводни и оригинални работи, пръснати в периодичния печат, за да видите колко често те са населени с японска графика, японски абажури и чайни принцеси. Още в онези ранни години пътешественикът Минков, човекът с необуздало въображение, който мечтае да прекоси света надлъж и шир, живееше с мисълта за страната на изгряващото слънце. И тъкмо тази мисъл, превърната в непреодолима страст, беше главната причина да се примири с един служебен пост, който събуждаше в него само отвращение — служебен пост, който в онзи момент беше единственият трамплин към жадуваната цел. Подмамен от своята младежка мечта, Минков пое пътя към Далечния Изток в разгара на войната, за да се върне оттам с един обемист ръкопис, от който щеше да се роди по-късно неговата „Империя на глада“. Пое го, за да открие зад екзотичната усмивка на далечната страна гримасата на една сурова действителност, т. е. за да направи онова, което правеше цял живот — за да разруши и този път една илюзия, която сам беше създал.

Добре, но всичко това не беше ли свързано все пак с някакво отдалечаване от неговите дотогавашни политически симпатии?

Отговор на този въпрос ще ни дадат някои факти, на които досега, струва ми се, не е обръщано достатъчно внимание.

През лятото на 1941 г., когато хитлеристките танкове бяха прекосили вече светската граница и се насочваха към Москва, Светослав Минков прие

да изпълни една важна политическа задача: да се яви пред съда и със своя авторитет на признат писател да свидетелствува в полза на онзи, който вече правеше своите първи стъпки към безсмъртието — в полза на подсъдимия Никола Вапцаров (първия процес срещу него). А в началото на следната година, както е известно, той е включен вече в състава на българската дипломатическа мисия за Токио. Всеки, който познава кадровия механизъм на едно външно министерство, лесно ще разбере какво означава това. Това означава, че Минков се е явил пред съда по времето, когато разглеждането на неговата кандидатура е било на дневен ред. Ще рече, колкото и да е държел на своето назначение, той е предпочел да обреме служебното си досие с един неблагоприятен факт, вместо да обърне гръб на своите политически симпатии.

Или да вземем книгата му „Японската литература“ (1941).

Известно е, че Минков нямаше никакво влечение към литературно-изследователска работа и при нормални условия едва ли би се наел някога да пише по въпроси, които не влизаха в кръга на неговите интереси. И все пак той се съгласи да състави един компилативен труд върху японската литература. Защо? Очевидно, за да изтъкне своя интерес към страната на изгряващото слънце и да се „квалифицира“ за поста, който му се предлагаше. Като излизаха от тази човешка слабост, някои отиваха по-нататък и без да познават книгата, искаха да видят в нея някакво политическо отстъпление. Така ли е обаче? Достатъчно е да се прелисти този текст, за да се види, че като цяло той се ограничава с литературно-историческата емпирика и е далече от всякаква пропаганда. А там, където се докосва до идеологията, колкото и невероятно да изглежда това, застъпва прогресивни позиции, утвърждава делото на прогресивни писатели.

За да се убедим в това, достатъчно е да разтворим последните страници на книгата, където се говори по-подробно за литературните школи и направления в тогавашна Япония.

„Притиснати — пише Минков — от цялата тая повърхностна литература и още повече смутени от нападките на новите пролетарски писатели, които издигат лозунга за едно здраво изкуство на пълнокръвния живот, неореалистите изпитват силно сътресение и изпадат в безпътица.“ И къде чрез преразказ, къде чрез цитати продължава: „... Движението на пролетарските писатели нанася силен удар на другите литературни групи, които и без това се виждат смутени от безполезността на своите идеологични схващания. . . От момента, в който получава удар от левите писатели в края на ерата Тайшо (1926), традиционната японска литература влиза в един хаотичен период на безпътица.“ Прочетете внимателно пасажа, за да видите какво излиза. Редом с „повърхностната литература“ съществуват и литературни групи, чиито идеологически схващания обаче са „безполезни“. Независимо от тези групи съществува и течение на пролетарските писатели, което издига лозунга за „здраво изкуство на пълнокръвния живот“. И тъкмо това течение според автора взема превес над другите групи и нанася удар на традиционната литература, която изпада в „хаотичен период на безпътица“.

Явно е, че симпатиите му са насочени не към миналото, а към бъдещето на японската литература.

Какво показват тези факти? Те показват, че отиването на Минков в Япония беше най-много един компромис (а той наистина беше склонен към някои дребни компромиси) — компромис, свързан главно с творчески намерения, а не отстъпничество, не прекрачване на чужди идейни периметри.

Но аз се увлякох. Думата беше, че Минков носеше в себе си някаква носталгична диря от престоя си в Япония. И това беше съвсем естествено за един човек, чиято мисъл бродеше непрекъснато оттатък хоризонта. Така

че не бях изненадан от неговата малко причудлива поръчка и трябва да добавя, че не я приех на шега: тази поръчка наистина беше изпълнена. Късно един ден, след поредното заседание на конгреса, аз наистина слязох в бара на хотел „Империял“. И тук, на една маса, обкръжена от Адолф Хофмайстер, Бодо Узе и Боян Болгар, под този покрив, където всичко носи следи от зодческия гений на Франк Лойд Райт, прекарах няколко минути с мисълта за Светослав Минков. Мислех за него, мъчех се да си представя как е изглеждал в тази космополитна среда през мрачните военни години и при една пролука в разговора вдигнах чаша (уви, с бира, не с шотландско уиски!), произнесох името му и предложих да прием за неговото здраве. Така че моят дълг беше изпълнен.

Като се върнах и му разказах за този малък ритуал, Минков се усмихна, направи някаква хаплива закачка за „ниското алкохолно равнище“ и пожела да намерим време и да поговорим по-подробно. Останах с впечатление, че той искаше да преживее още веднъж някои спомени от миналото, за които служебната среда, както се знае, не е особено благоприятна обстановка. И ние наистина се срещнахме, без обаче да става нужда от предварително уговаряне: събра ни един неволен жест на Илия Волен.

По онова време Илия Волен, редактор и той като нас, правеше чести набези до Ъглен и обикновено се връщаше оттам с дамаджана домашно вино, за да зарадва колегите от издателството. Така беше направил и сега. И по настояване на „мераклиите“ (Каралийчев, Минков, Фурнаджиев) традиционното „изсушаване“ трябваше да стане в някакво безименно заведение на улица „Раковски“, близо до Перловската река, където било тихо и имало хубава кухня. Тук именно се срещнахме с Минков и в края на една маса до прозореца между късите реплики на другите трябваше да му направя кратък отчет за моето пътуване.

Какво точно сме говорили, то се знае, не бих могъл да кажа. Помня обаче много добре, че разговорът не протече така, както можех да предположа. Като излизах от онова, което бях почерпил от общуването с други хора, аз очаквах да последват множество кръстосани въпроси около живота в Япония. Нищо подобно обаче не се случи. Минков не се интересуваше как изглеждаше Гинза след войната, не искаше и да знае какви са впечатленията ми от театъра „Кабуки“ и от храма на небесния дракон в Киото. И само от време на време с деловита любознателност задаваше някакви необичайни въпроси, които все ми се струаха настрана от главното: откъде сме минали — през Хонконг или през Манила, на каква височина летят суперконстелациите на КЛМ, дали съм успял да посетя универсалните магазини на Мицукоши и други такива. Противно на онова, което предполагах, той искаше не толкова да възкреси спомена за някога преживяното, колкото да раздвижи моторните центрове на своето пътешественическо съзнание — ползуваше се от случая, за да направи едно ново, този път въображаемо пътуване до Далечния Изток. И като всеки човек, съсредоточен в нещо много важно, с учтиво равнодушие отминаваше всичко друго, което в своя изблик от словоохотливост бях склонен да споделя с него. Колкото и съдържан обаче, той изслуша много внимателно и с видим интерес един епизод, който се отнасяше до него: когато му разказах как една вечер в веселителното заведение „Али-Баба“ пред неколцина японски интелектуалци, на които бях гост, съм говорил за неговата „Империя на глад“ — тази „синтетична и жестока книга, единствена по рода си у нас“.

Едвам накрая, когато стана дума за някои весели промеждия, свърнал неочаквано от своето мислено пътешествие, Минков се оживи и дори започна да се шегува. Забавно му беше да чуе как бяхме направили опит да се измъкнем от принудителната ваксинация срещу холера, как от внимание към домакините се изтезвахме да ядем с проклетите две клечки вместо с вилици и за

това как, за да се избява от мъчителното седене на пода със сгънати крака, за ужас на японците понечвах да седна на свещената ниша (така наречената „токонома“), без да знам, разбира се, че е свещена. Но най-много го развесели една случка около подписването на мирния договор с Япония — случка, която ни беше разказана от нашия общ познат, японския общественик и културен деец Йошинори Маеда.

По онова време господин Маеда е кореспондент на един от големите японски ежедневници и както повеляват неписаните закони на професията, е в непрекъснато търсене на последната новина. За нещастие решено е в операта на Сан-Франциско, където ще се извърши церемонията по подписването, да не се допускат представители на печата. А за един журналист това е равностойно на катастрофа. И господин Маеда пуска в действие своята професионална изобретателност. Не знам как и с чия помощ — през прозорец ли, през таен вход ли — той успява да проникне незабелязано в зданието и да се добере до Андрей Громико още в първите минути след подписването на договора. И естествено на устата е традиционният журналистически въпрос: „Какво ще кажете? . . .“ Громико обаче не обича изявленията и понеже все пак не може да мине без нищо, ограничава се с възможния най-къс отговор: „No comment“ (без коментари). Не ще и дума, това е твърде малко — по-малко, отколкото може да се очаква, но все пак не е съвсем нищо. Все едно, на следния ден заедно с другите съобщения на телеграфните агенции в японския печат се появява и лаконичният отговор на Громико. След това неочаквано този отговор влиза в журналистическия жаргон и в продължение на много месеци става една от летущите фрази в Япония. Заговори ли се за мирния договор, все ще изскочи отнякъде познатото No comment, което съдържа много недоизказани неща — и съжаление, и обида, и съзнание за една непредотвратимост.

Такъв приблизително беше случаят, който ни разказа господин Маеда — така го разказах и аз. Но под влияние на ъгленското и за да бъде по-занимателен, види се, ще съм подсилил малко повече авантюристично-гротескната страна на събитието (прекачване през прозорец, минаване през тайни врати и пр.) — нещо, което неволно ме беше приближило до повествователната фантастика. И тук, както се знае, повече откъдето и да било другаде, Минков се чувствуваше на свой сигурен терен. Затова още като ме слушаше, той ме стрелна със закачлив поглед, произнесе няколко бодливи фрази, с които събра комичното във фокус, и накрая, внезапно развеселен, се разсмя едва ли не с глас.

Така и завърши нашият разговор за Япония.